

TÜRK KÜLTÜRÜNDE LOKMAN HEKİM*

LOKMAN HEKİM IN TURKISH CULTURE

Elif GÜLTEKİN**

Öz

Kuran-ı Kerim’de hikmet sahibi bir kul olarak anılan Lokman, İslamiyet öncesi Arap toplumunda da bilinen ve tanınan bir isimdi. Cahiliye Arapları arasında, hikmetli durumlara dikkat çekilmek istendiğinde Lokman’ın başkahraman olduğu kıssaların anlatılması ve Lokman’ın söylediği hikmetli sözlerin aktarılması yaygın bir gelenektir. Türkler arasında ise Lokman biraz daha farklı bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler Lokman’ı hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, bütün acı-sızı çeken hasta insanların elinden tutan, yardıma koşan biri olarak görmektedirler. Lokman Hekim hakkında Anadolu’da anlatılan hikâyelerde, Lokman’ın hekimliği Şahmarân’dan öğrendiği, hekimlik sanatında çok ustalaşarak ölüme bile çare bulacak düzeye ulaştığı şeklinde bilgiler yer alır. Oysa tabip biyografilerini içeren tabakatlarda Lokman Hekim’den bahsedilmemektedir. Hikmet sahibi bir kul olan Lokman’ul-Hakim’in Türkler arasında hekim olarak anılmasının sebebi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi; Lokman’ın sıfatı olarak kullanılan hakm kelimesinin zamanla hekim kelimesine dönüşmüş olabileceğidir. İkincisi, çok tanrılı toplumlarda görülen sağlık tanrısı inanışının Türk toplumunda Lokman Hekim karakterinde kimlik bulduğu şeklindedir. Üçüncü görüş, geçmişte Anadolu coğrafyasında yaşamış olan ünlü hekimlerin Lokman Hekim olarak halk arasında yaşamaya devam ettiğidir. Dördüncüsü ise eski dönemlerde yaşamış ünlü hekimlerden isimleri Lokman’ın ismiyle ses benzerliği taşıyanların Türkler arasında Lokman olarak anılmaya başladığı şeklindedir. Örneğin ünlü hekim Alcmeon’un ismi Lokman ile ses benzerliğine sahiptir. Ancak şu an için elimizdeki veriler ile Lokman’ul-Hakim’in Türkler arasında Lokman Hekim’e nasıl dönüştüğü sorusuna kesin bir cevap bulmak mümkün görünmemektedir. Çalışmamız, Lokman Hekim hikâyeleri ve özlü sözlerini bu tartışmalardan bağımsız olarak içerik açısından değerlendirmiş, halkın tasavvurundaki ideal hekimin Lokman Hekim olarak kimlik kazandığı, ayrıca Lokman Hekim hikâyeleri ile halk tababeti unsurlarının nesilden nesile aktarılmış olabileceği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda Anadolu’da yüzlerce yıldır anlatıla gelen Lokman Hekim hikâyeleri günümüz sağlıkçıları için, halkın sağlık tasavvuru ve sağlıkçılardan beklentileri konusunda rehberlik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halk tababeti, Lokman Hekim, hekimlerin piri, Türk kültürü

Abstract

Lokman, called as a wise man in the Qur’an, was also known in pre-Islamic Arab society. It was common for the Arabs in the Jahiliyyah Era to tell the story of Lokman and his wisdom. In the Turks, Lokman appears as a slightly different character. The Turks regard Lokman as the predecessor of physicians and the helper of all people suffering from diseases. The stories about Lokman being told in Anatolia contain information that Lokman learned the medicine of Sahmaran, and mastered the art of medicine, eventually coming to the point of finding a cure even to death. However, there are no records in the written sources of the story that Lokman was a doctor. There are different opinions about why wise Lokman was called a doctor among the Turks. The first of these; that the word hakim has been transformed into hekim over time. The second is that the belief in the god of health seen in the polytheistic societies, the identity in Turkish society is found as Lokman Hekim. The third view is that the famous doctors who lived in Anatolian geography in the past was known as Lokman

* Makalenin Geliş Tarihi: 20.05.2018, Kabul Tarihi: 06.11.2018. DOI: 10.31624/tkhbvd.2018.26

** Dr. Öğr. Üyesi. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Uluslararası Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Selimiye Mahallesi, Tıbbiye Caddesi, No: 23, Üsküdar/İstanbul, elifgultekin@yahoo.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3241-2347>.

Hekim among the population. The fourth is; the famous physicians in ancient times whose names resembled Lokman's name such as Alcmeon became famous among the Turks as Lokman. However, it is not possible to find a definitive answer to the question of how the Lokman'ul-Hakim has become the Lokman Hekim among the Turks. If the physician's narrative is judged independently by these discussions, it seems that the physician of the Turks has gained his identity as a physician. In addition, the elements of folk medicine are transmitted to the daily generations through the stories of Lokman Hekim. In this context, the stories of Lokman Hekim, which have been told for centuries in Anatolia, serve as a guide for health professionals and the public in terms of healthcare and healthcare expectations.

Keywords: Folk medicine, Lokman Hekim, predecessor of physicians, Turkish culture

1. Giriş

Lokman, Kuran-ı Kerim'in 31. suresine ismi verilmiş, bu surenin 12. ve 13. ayetlerinde ismi anılan ve Kuran-ı Kerim'deki ifadesiyle hikmet sahibi bir kuldur. Lokman Suresi'nde, Allah'ın Lokman'a verdiği hikmet, ilim, üstün kavrama yeteneği, isabetli söz söyleme ve davranışta bulunma gibi özelliklerinden bahsedilir. Ayrıca Lokman'ın hikmetli sözleri ve oğluna verdiği iman, ibadet, ahlak ve görgü kuralları ile ilgili nasihatleri yer alır. Arap toplumlarında Lokman, Kuran-ı Kerim indirilmeden önce de tanınan ve bilinen bir kişiydi. Cahiliye Arapları arasında, hikmetli durumlara dikkat çekilmek istendiğinde Lokman'ın başkahraman olduğu kıssaların anlatılması ve Lokman'ın hikmetli sözlerinin aktarılması yaygın bir gelenekti (Harman, 2003: 206).

Türkler arasında ise Lokman biraz daha farklı bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapların Lokman'ı- Hakîm olarak isimlendirdiği Lokman, Türkler tarafından Lokman Hekim olarak anılmaktadır. Türkiye, Balkanlar, Türkmenistan, Özbekistan, İran gibi Türklerin yoğun yaşadığı coğrafyalarda Lokman'ın "hekimlerin piri" olarak kabul edildiği görülmektedir. Halk Lokman'ı; hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, bütün acı-sızı çeken hasta insanların elinden tutan, yardıma koşan biri olarak görür (İvgin, 1995: 81).

Meslek pirleri inancı, bazı mesleklerin olağanüstü durum ve varlıklar ile insanlara öğretildiği düşüncesinden köken almaktadır. Bu düşünceye göre bir mesleği ilk kez öğrenip insanlar arasında yayılmasını sağlayan kişi o mesleğin piri olarak kabul edilmektedir (Abdülkadiroğlu, 1992: 4). Lokman'ı hekimlerin piri olarak üne kavuşturan hikâye, Lokman ile Şahmarân (Şah-ı Marân, Yılanların Şahı) arasında geçmektedir. Lokman bir gün ormanda Şahmarân ile karşılaşır. Şahmarân yaralıdır ve Lokman ona yardım eder. Şahmarân da ona minnet duyarak bazı sırlar verir. Ölümünün insanları eliyle olacağını, bu durum ortaya çıktığında vücudunu üç parçaya ayırmasını ve hasta olan hükümdara, kafa kısmını kaynatarak hazırladığı suyu, vezire kuyruk kısmını kaynatarak hazırladığı suyu içmesini, kendisinin ise orta kısmını kaynatarak hazırladığı suyu içmesini söyler. Böyle yaparsa hayır göreceğini belirtir. Bir süre sonra Tarsus Beyi hasta olur. Vezir baktırdığı falda Bey'in ancak Şahmarân'ın baş suyunu içerse iyileşeceğini görür. Ancak vezir bu suyu Bey'e içirmek yerine kendisi içerse

Şahmarân'ın olağanüstü güçlerine sahip olabileceği şeklinde bir düşünceye kapılır ve bu suyu kendisi içmeye karar verir. Böylece adamlarına Şahmarân'ı buldurur ve Tarsus'ta Şahmarân Hamamı olarak da bilinen Eski Hamam'ın göbek taşında öldürtür. Şahmarânın öldüğünü duyan Lokman Tarsus'a gelir. Şahmarândan yapılacak ilacın nasıl hazırlandığını bildiğini söyleyince Bey ilacı Lokman'ın hazırlamasını emreder. Lokman da aynen Şahmarân'ın tarif ettiği gibi hazırlığı yapar. Bir hile yaparak kötü niyetli vezire istediği baş suyunu değil de kuyruk suyunu verir ve bu suyu içen vezir ölür. Orta parçasının suyunu kendisi içer, baş suyunu ise hasta olan Tarsus Beyi'ne ilaç olarak verir. Bey iyileşir ve Lokman da içtiği su sayesinde bitkilerin dilinden anlamaya başlar. Dönüş yolunda birden tüm bitkilerin hangi hastalığa şifa olduklarını kendisine söylemeye başladıklarını fark eder. Lokman bu bilgileri hemen bir deftere yazmaya başlar. Ancak Allah bütün hastalıkların iyileştirilebilir olmasının imtihana zarar vereceği gerekçesiyle Cebrail'e o defteri yok etmesini emreder. Lokman, defter koltuğunun altında olduğu halde köprüden geçerken Cebrail kanat darbesiyle defterini nehre düşürtür. Bir başka rivayette Lokman bitkilerin kendisine verdiği bilgiler ile bir ölümsüzlük ilacı (âb-ı hayat) yapmıştır. Allah dünyanın dengesi bozulmasını diye Azrail'e o ilacı yok etmesini emreder. Azrail de bu emir üzerine Lokman'ın elindeki ölümsüzlük iksiri şişesine kanat darbesi vurur ve şişe kırılarak içindeki su dökülür. Böylece Hakk'ın emri yerini bulur. Hikâyenin geçtiği köprü'nün Ceyhan Nehri üzerindeki Misis Köprüsü, Amasya'da Yeşilırmak/İsis Nehri üzerindeki Kunç Köprüsü olduğu şeklinde farklı rivayetler vardır (Bayat, 2000:36).

Lokman Hekim söylenceleri halk arasında yüzlerce yıldır yaşamaktadır. Anadolu'da Lokman ismi neredeyse şifa kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu durumun halk arasında ve edebiyatta çok farklı yansımaları görülür. Örneğin Uşak ili Eşme ilçesine bağlı Takmak köyünde çocuğu olmayan veya doğum sonrası çocuğu ölen kadınlar, çocuklarının olması veya yaşamaları için "ırk atma ocağı"na başvurmaktadırlar. Bu ritüel kapsamında anne olmak isteyen kadına bir muska hazırlanır. Bu muska Lokman suresinin ilk üç ayetinin 5 ayrı kâğıda yazılması ve devamındaki bir takım işlemler ile hazırlanmaktadır. Bu ayetlerde şifa ile ilgili herhangi bir ifade yer almıyor olmasına rağmen, Lokman isminin şifa kaynağı olarak görülmesi, bu halk hekimliği uygulamasında Lokman ismini taşıyan surenin ayetlerine başvurma düşüncesini doğurmuştur (Kılıç, 2012: 152).

Türk edebi eserlerinde de, özellikle şiirlerde, Lokman ismi hekim, usta hekim, ilaç ve şifa kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Çıpan, 2009: 611). Bunun en güzel örneklerinden biri hastalığına şifa bulamayan vefat edenlerin kabir taşlarına yazılan şiirlerde görülür. Örneğin Kastamonu Nasrullah Camisi Doğu Haziresi'nde yer alan bir mezar taşında şu satırlar yer almaktadır:

“Hey medet bulunmadı emrazının bir çaresi
Genç yaşında tekmil etmiş meğer kim vadesi
Nice ruhani ve cismani ile tedbir ittiler
Gelse Lokman neylesin dolmuş ecel peymanesi”

Edebi eserlerde Lokman'ın konu edilmesine en ilgi çekici örneklerden biri Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı 1703 numarada kayıtlı bulunan 1. Ahmet'e ait *Falname*'dir. Bu Türkçe Falname kitabı, hükümdarın abdestini aldıktan sonra gözünü kapatıp kitaptan rastgele bir sayfayı açarak, açtığı sayfada yer alan minyatüre ve yanında yazan fala bakmasıyla, yapacağı işin hayır mı şer mi olduğuna karar vermesi için hazırlanmıştır. Bu kitabın bir sayfasındaki minyatürde Lokman Hekim bir kaplana binmiş şekilde resmedilmiştir. Bu minyatürün bulunduğu sayfanın yanında «Falına Lokman Hekim geldi, Her ne muradın varsa Allah hasıl edecek» mealinde bir şiir yer alır. Yapılacak işin hayırlı olduğunu ifade eden başka birtakım ifadeler ile beraber sağlık sorunlarından da halas bulacağı yer alır. Yani falda Lokman Hekim çıkması uğurlu kabul edilmiştir ve Lokman'ın hekimlikteki maharetine atfen fal bakanın varsa hastalığından da kurtulacağına yorulmuştur (Ünver, 1941: 1974).

Lokman isminin şifa anlamında kullanılmasının bir yansıması da ilaç sanayinde görülmektedir. İlaça verilen isim ile hastaya şifa bulacağı telkinini sağlayarak tedaviyi desteklemek maksadıyla olsa gerek, geçmişte Anadolu'daki bazı ilaçlara Lokman isminin verildiği, bazı ilaç firmalarının Lokman ismini taşımaya seçtikleri görülür. Örneğin 1740'ta Alman hekim Friedrich Hofmann'ın icat ettiği Hoffmann Likörü (Liquer Anodine) isimli alkol-eter karışımı, ülkemizde ses benzerliğinin de etkisiyle "Lokman ruhu" olarak isimlendirilmiştir. Yine 1955 yılında Eczacı Mehmet Tevfik Hacıbeyoğlu tarafından Bayburt'ta kurulan ve kendi müstahzarlarını imal eden bir ilaç firması Lokman Laboratuvarı ismini taşımaktaydı. Daha 1960'larda kocakarı ilaçları diye burun kıvrılan bitkisel ve doğal ilaçları modern laboratuvarlarda ilmin ışığı ve tekniği ile şifaya dönüştürmeye çalışan ve 18 yıl boyunca kırkı aşkın sayıda müstahzar üretmeyi başaran bu firma, gümrüklerin açılması sonrasında yabancı ilaçların piyasayı kuşatması karşısında tutunamamış ve kapanmıştır (Komisyon, 1972: 9).

Anadolu halkı arasında bir hekim karakteri olarak karşımıza çıkan, dahası ismi bir şifa vesilesi olarak görülen Lokman'ın, Kuran-ı Kerim'de hakîm (bilge bir kişi) olarak anılmasına rağmen Türkler arasında hekim olarak bilinmesi ilgi çekicidir. Oysa hekim biyografilerinin yer aldığı tabakat kitaplarında Lokman hekimden bahsedildiğine tesadüf edilmemiştir. Örneğin İbn-i Usaybia, tarih boyunca yaşamış ünlü hekimler hakkında bilgi verdiği *Tabakatü'l-Entbba vel Hükema* isimli eserinde, Asklepios'tan XIII. yüzyıla kadar yaşamış 500 önemli hekimin ismi ve hayat hikâyesine yer vermiş olmasına rağmen, Lokman Hekim'den bir satır bile bahsetmemiştir.

Türkler arasında Lokman'ın neden hekim olarak anıldığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi; Lokman'ın sıfatı olarak kullanılan hakîm kelimesinin zamanla hekim kelimesine dönüşmüş olabileceğidir (Bayat, 2001: 1444). Eski dönemlerde hekimlik mesleğiyle uğraşanların felsefe bilgisi de bulunmaktaydı. Hikmet yani felsefe eğitimini almış kişiler tıp da dahil olmak üzere dönemin tüm ilimlerini tahsil ediyorlar ve hakîm unvanını alıyorlardı. Tüm bu sebeplerden dolayı hakîm ve hekim unvanları birbirinin içine geçmiş iki kavram olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Ses benzerliği bulunan bu iki kavramın halk arasında karıştırılmış ve zamanla birbirinin yerine kullanılmış olması nedeniyle Türk toplumları arasında Lokmanü'l-Hakîm ismi Lokman Hekim'e dönüşmüş olabileceği yönünde görüş bildiren düşünürler bulunmaktadır (İvgin, 1995: 82; Bayat, 2001: 144).

İkinci bir görüş Lokman Hekim karakterinin, tarih boyunca özellikle çok tanrılı toplumlarda görülen sağlık tanrısı inancının Türk toplumundaki yansıması olduğu şeklindedir. Süheyl Ünver ve Ali Haydar Bayat gibi ünlü tıp tarihçilerinin benimsediği bu düşüncenin temelinde, bazı sağlık Tanrısı efsanelerinin Lokman Hekim anlatılarıyla benzerlik göstermesi yatmaktadır. Örneğin Yunan mitolojisindeki sağlık tanrısı Asklepeios'un hikâyesinde Lokman Hekim anlatıları ile birçok ortak özellik bulunmaktadır. Mitolojiye göre Asklepeios usta bir hekim olarak yetişir, hekimliğin ve cerrahlığın bütün bilgilerini edinir, gün gelir ölüleri diriltmeyi de başarır. Tanrıların kralı Zeus, bu durumun dünyanın doğal dengesini bozacağını düşünerek, Asklepeios'un babası güneş tanrısı Apollon'a ona engel olması için emir verir. Bir gün yine Asklepeios bir ölüyü dirilteceksen Apollon büyük bir yıldırım gönderir ve onu kömüre çevirir. Böylece tanrının iradesi gerçekleşir (Ünver, 1941: 1976).

Asklepeios, yılan ile sembolize edilen bir tanrıdır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Eski Grek coğrafyasında tanrı Asklepeios adına kurulan ve Asklepeion adı verilen mabetlerde hasta tedavi etme yöntemlerinden birinin zehri alınmış yılanlarla hastaların korkutulması olmasıdır. Bugün modern tıbbın sembolü olan yılan figürünün tıpla ilişkisini çok daha eski medeniyetlerde de görüyor olmamıza rağmen bu sembolün kökeni genellikle Asklepeionlardaki bu tedavi yöntemine ve sağlık tanrısı Asklepeios'a dayandırılmaktadır. Lokman'ın da hekimliği yılanların şahi olan Şah-ı Marân'dan öğrenmesi nedeniyle her iki efsanede ortak bir yılan sembolü görülmektedir. İki hikâyedeki diğer bir ortak nokta hem Lokman Hekim'in hem de Asklepeios'un ölüme çare bulmaları ve her ikisinin de ölüme çare olmalarına Tanrı tarafından engel olunmasıdır.

Gerek Yunan sağlık tanrısı mitolojisi ile Lokman Hekim anlatılarındaki benzer özellikler, gerekse Yunan coğrafyasındaki en önemli Asklepeionlardan biri olan Bergama Asklepeionunun Anadolu coğrafyasında bulunuyor olması, ünlü tıp tarihçilerimize Anadolu halkı'nın bu kültürden etkilendiğini düşündürmüştü ve Lokman Hekim'e bu nedenle hekimlerin piri olarak bakıldığını ileri sürmüşlerdir.

Lokman'ın hekim kimliğine bürünmesi hakkında ortaya atılan bir diğer görüş Anadolu coğrafyasının ünlü hekimlerinin halk arasında zamanla Lokman Hekim karakteriyle efsaneleşmiş olmaları şeklindedir. Örneğin lokman Hekim efsanelerinin en yaygın olarak anlatıldığı Adana bölgesi, ünlü bitki bilimcisi Diaskorides'in memleketidir. Diaskorides Roma döneminde yaşamış ve neredeyse tüm tıbbi bitkileri ve tıbbi etkilerini bir kitapta bir araya getirmiştir. Yazdığı *Materia Medica* isimli kitap bugün bile hala kaynak olarak kullanılmaktadır. Lokman Hekim'in de bitkilerle konuşması, tüm bitkilerin etkilerini biliyor olması ve bu efsanelerin daha çok Adana bölgesinde

anlatılıyor olması Lokman'ın bu bölgede Diaskorides ile karıştırıldığı şeklinde görüşlere yol açmıştır. Ancak bu yaklaşım, seçilen kahramana neden Lokman isminin verildiğini açıklayamamaktadır.

Bir diğer görüş ise tarihteki ünlü hekimlerle olan isim benzerliği nedeniyle Lokman'ın hekim olarak anılmaya başlamasıdır. Bu görüşü benimseyenler ünlü Yunan filozof ve hekim Alkmeon'un Türkler arasında isminin Lokman'a dönüştüğünü ve zamanla efsaneleştiğini savunmaktadırlar (Hatemi, 1998: 169).

Şu an için elimizdeki veriler ile Lokman'ın- Hakîm'in Türkler arasında Lokman Hekim'e nasıl dönüştüğü sorusuna kesin bir cevap bulmak mümkün görünmemektedir. Ancak halk arasında anlatılan Lokman Hekim hikâyelerinin, Lokman Hekim ağzından söylenen hikmetli ve özlü sözlerin, diğer tüm halk hikâyeleri ve atasözleri gibi toplumun bazı değerlerini, kültürel özelliklerini ve tecrübelerini sonraki nesillere aktarmak ve devamlılığını sağlamak amacıyla hizmet ettiği muhakkaktır. Lokman Hekim hikâyeleri ve özlü sözleri bu bakış açısı ile incelendiğinde içeriklerinin Anadolu halk hekimliği uygulamaları ve halkın hekimlerden beklediği davranış ve tutumlar hakkında bilgiler barındırdığı görülmektedir.

2. Anadolu'da Anlatılan Lokman Hekim Hikâyelerinin İçeriği

2.1. Lokman'ın Hekimlikteki Ustalığı

Anadolu anlatılarında Lokman Hekim'in hekimlerin piri ve usta bir hekim olma özelliği ön plana çıkarılmaktadır. Bu durum halkın bir hekimden neler beklediğini, halkın nazarında usta bir hekimin hangi özellikleri taşıması gerektiğini gösteren ipuçları barındırmaktadır. Lokman'ın hekimlik bilgisi ve tecrübesinin çok ileri olduğuna dair anlatılan hikâyelerden biri onun her şartta hastasına tanı koyabildiğine dikkat çekmektedir: “Lokman hekimlikte o kadar ileri gitmiştir ki hastasını görmeden kapıdan uzattığı bir ipe muayene edermiş. Hasta ipi bileğine bağlar lokman da nabzına bakarmış. Lokman ipin hareketine göre teşhisi kor ve ilacı söylemiş. Halk bir gün Lokman'dan şüphe etmiş ve onu test etmeye karar vermişler bir gün hasta yerine ipi kediye bağlamışlar. Lokman buna ciğer verin demiş” (Ünver, 1968: 22)

Lokman Hekim hikâyelerinde Lokman'ın hekimlikteki ustalığının ilişkilendirildiği en önemli özelliği onun bütün ilaçları ve bitkileri tanımasıdır. Lokman tüm bitkilerin ve ilaçların ona hangi hastalığa iyi geldiklerini söylemesi sonucu bu bilgiyi edinmiştir: “Lokman Hekim, tedavi için gelen hastaları muayene etmez, raflarda bulunan şifelerine bakar, hastanın derdine derman olan ilacın bulunduğu şifeler titreyerek kendini belli edermiş” (Bayat, 2000: 36). “Lokman Hekim bir gün bir hastası için ilâç yapmak üzere kırdaki çiçeklerle konuşurken, bir çiçek dile gelmiş: ‘Aradığım ilaç bendedir. O ilaç olarak falanca eczanededir’ demiş. Lokman Hekim bunu işitir işitmez hemen belirtilen eczaneye koşmuş. İçeri girer girmez raflara bakmış. İçinde çiçeğin söylediği ilaç olan kutu sallanmış. Lokman sallanan kutuyu alarak, hastasını şifaya kavuşturmuş” (Bayat, 2000: 36).

Lokman ayrıca iyi bir gözlemcidir ve tecrübeleri ile elde ettiği yeni bilgilerin sebep sonuç ilişkilerini kurabilmektedir: “Lokman’ın oğlu hastalanmış. Lokman çaresini bulamamış, oğlu ölmüş, hastalığını merak eden Lokman oğlunun cesedini yararak, midesinden bir ur çıkartmış. Bunu oğlundan bir yadigâr düşünerek cebinde taşımış, bir dere kenarında otururken, oradaki yarpuzlardan (yabani nane) cebindeki urun eriyerek yok olduğunu görmüş ve nanenin şifalı etkisi o zamandan beri bilinmekteymiş” (Bayat, 2000: 40).

2.2. Lokman’ın Hekimlikte Gözettiği Etik Değerler

Anlatılan halk hikâyelerinde Lokman’ın hastalarını denek olarak kullanmadığına dikkat çekilmektedir. Eğer denemesi gereken bir şey varsa Lokman kendi üzerinde denemektedir: “İshale yakalanan Lokman, tedavilere rağmen rahatsızlığını giderememiş, bitkin düşmüş ve umudunu yitirmiş. Talebelerini toplayarak, ‘öldüğümde hamamda vücudumu hamur gibi yoğurun ve şu kalıba yerleştirin. Sonra, raftaki üç şişenin birincisini göbeğime, ikincisini başıma, üçüncüsünü de göğsüme dökün. Bu deney başarılı sonuçlanırsa ebedî hayatın sırrını bulmuş olacağız’ demiş. Ölümün arkasından öğrencileri hocalarının dediklerini aynen uygulamışlar. İlk iki şişeyi döktükten sonra Lokman Hekim canlanmaya başlamış. O heyecanla öğrenciler üçüncü şişeyi göğsüne dökerlerken şişe ellerinden düşüp kırıldığından canlanma mümkün olmamış. Bundan dolaydır ki ‘Lokman bile ecele çare bulamadı’ sözü söylenmiştir” (Bayat, 2000: 32).

Lokman ayrıca adaletli olmaya önem veren bir hekimdir. Bir başkasına zarar vermesini gerektirecek tedavileri uygulamamaktadır: “45’lik bir kadın gençleşmek için bir gün Lokman’a başvurur. Lokman ona bunun imkanı olmadığını söyler. Bir süre sonra kadın gençleşmiş ve güzelleşmiş olarak Lokman’a gelir “Hani mümkün değildi?” der. Lokman “Evlendiğin gence ne oldu?” deyince, kadın öldüğünü söyler. Lokman da “Ben senin gençleşme arzunu bir gencin hayatına tercih etmek istememiş-tim” der (Ünver, 1968: 21).

Lokman iletişimde usta bir hekimdir. Sözün tedavi sürecine olan etkisinin farkındadır: “Bütün vücudu çibanelarla dolan biri tedavilerden fayda görmeyince Lokman Hekim’e gitmiş. Lokman, ‘Senin derdinin çaresi yok’ demiş. Çaresiz kalan hasta kendini öldürmeye karar vermiş. Mezarlıktan geçerken kapağı açık bir mezarın içine girip uzanacağı sırada çürümüş bir yılan görmüş. Ölmek arzusuyla yılanı yemiş ve kendinden geçmiş. Uyandığında iyileşmiş. Şehre döndüğünde Lokman Hekim’e giderken onu uzaktan gören Lokman, ‘Yılanı yedin iyileştin’ demiş. Adam da ‘Madem çareyi biliyordun neden söylemedin’ deyince, ‘O zaman sana mezardaki yılanı ye deseydim, yemezdin’ demiş” (Bayat, 2000: 35).

2.3. Lokman’ın Sağlık Öğütleri

Halk arasında anlatılan hikâyelerde Lokman Hekim’in sağlığın önemine vurgu yaptığı görülür: “Lokman’a, sormuşlar: ‘En büyük nimet nedir?’ ‘İyi huylu olmak’ demiş. ‘En hayırlı mal nedir?’ diye sormuşlar. ‘Sağlık’ cevabını vermiş” (Bayat, 2000: 30)

Yine Lokman Hekim'in ağızından aktarılan sözlerle de konunun önemine dikkat çekilmektedir: "Lokman Hekim demiş ki: 'Hasta olmadan önce hekim çağır, hekime hasta olmadan önce hürmet et'" (Bayat, 2000: 17)

Lokman Hekim hikâyelerinde sağlığın korunmasına yönelik tavsiyeler de yer almaktadır. Örneğin hijyenin korunmasına yönelik olarak Lokman'ın: "Herkesin içinde dişlerini temizleme, Herkesin içinde yemek yeme, Parmaklarını ağızına, burnuna sokma, Sümüğünü ceketinin kolu ile silme, Vücudunu diri görmek isteyen, çibanlarını olgunlaşmadan deşme" gibi tavsiyelerde bulunduğu aktarılmaktadır (Bayat, 2000: 18).

Lokman Hekim hikâyelerinde yer alan sağlık tavsiyelerinin önemli bir bölümü ruh sağlığını korumaya yöneliktir: "Lokman'a, fakirin biri 'Ne yiyeyim de hasta olmayayım?' diye sormuş, Lokman: 'Gam yeme de ne yersen ye' demiş" (Bayat, 2000: 30). "Lokman demiş ki: 'Ayağımı sıcak tut başını serin, kendine bir iş bul düşünme derin'" (Bayat, 2000: 51).

Lokman Hekim'in uyku düzeni konusundaki öğütleri ve tutumu ise şu şekildedir: "Lokman Hekim demiş ki: 'Hamam yaptıktan sonra uyuyun, vevle ki bir dakika olsa bile'" (Bayat, 2000: 17). "Lokman Hekim demiş ki: 'Uzun yaşadım, ama iki şeye akıl erdiremedim: birisi sıcak suyun ölüleri diriltmediğine, diğeri ise ikindi ile akşam arasında uyuyanların kalcıkları mecnun olmadıklarına'" (Bayat, 2000: 31). "Lokman Hekim ömründe gündüz uyumamış" (Ünver, 1968: 30). "Lokman Hekim gece kalkıp su içmez midisini çok dolduramaz ve çok uyumazmış" (Ünver, 1968: 30).

Lokman Hekim spor yapmayı da teşvik etmektedir: "İmkân bulduğunda, ata binmeyi ve ok atmayı öğren" (Bayat, 2000: 19). "Yemekten sonra muhakkak yürüyün, bir arşın bile olsa" (Bayat, 2000: 28).

Lokman Hekim sağlığını korumak isteyeninin az yemesini öğütlemiştir: "İştahın gelmeyince yemek yeme" (Bayat, 2000: 20). "Miden tok iken yemek yeme. Zira tok iken yiyeceğin şeyi köpeğe atman, senin için onu yemenden daha iyidir" (Bayat, 2000: 23). "Lokman oğluna, 'Daima tatlı ye' demiş. Oğlu da, 'Babacığım her zaman ben tatlıyı nerede bulayım?' deyince, 'Az ye de tatlı olsun' demiş" (Bayat, 2000: 30). "Süleyman Peygamber Lokman'dan hikmet dersleri alırken merak edip sormuş: 'Uzun yaşamanın sırları nedir?'. Lokman 'Beş şartı vardır, az taam, az kelam, az selam, az intikam ve çok sabır' demiş" (Bayat, 2000: 54)

Lokman Hekim'in önemseydiği bir diğer konu idrarın tutulmamasıdır: "Helada çok oturma, ciğerine hastalık gelir; abdestini çok tutma hastalık verir" (Bayat, 2000: 17). "Lokman'ın oğlu bir gün at üzerinde çarşıdan geçerken tuvaleti gelmiş. Kalabalık yanında attan inerek bir kenara idrarını boşaltmış. Bu durumu görenler Lokman Hekim'e giderek, oğlunun densizliğinden dert yanmışlar. Lokman Hekim gülererek, 'Ben oğlumun yerinde olsam attan inmeden tuvaletimi yapardım' demiş" (Bayat, 2000: 47). "Bir gün adamın biri Lokman'a 'Senin oğlun neden altına işiyor? Madem sen bü-

yük bir hekimsin, neden bunun önüne geçemiyorsun?’ demiş. Lokman Hekim, ‘Ben oğluma ata binme dediğim ve defalarca ikaz ettiğim halde yine binmeye devam etti. Başa çıkamayacağımı anlayınca, idrarın nerede gelirse orada atından in ve ihtiyacını gider dedim. Yine sözümü dinlemedi, at üzerinde iken sidiği geldiğinde inat edip işemiyor ve sidik damarları düğümleniyor. Yatağa yattığı zaman altına ıslıyor’ demiş” (Bayat, 2000: 45).

2.4. Lokman’ın Şifalı Bitkileri

Halk arasında tedavi amaçlı kullanılan ya da şifalı olduğuna inanılan bazı bitkiler, Lokman Hekim anlatılarında çeşitli rahatsızlıkların tedavisi için ya da sağlığın korunması amacıyla tavsiye edilmektedir.

2.4.1. Sarımsak: Ölüyü bile diriltir

“Lokman öleceği günü bilmiştir. Kızına, öldüğünde vücudunun ağırlığının üç misli ezilmiş sarımsağı oynak yerlerine doldurmasını ve vücudunu sarımsak ile kapatmasını ve öldüğünü kimseye söylememesini tembih eder. Yirmi dört saat sonra (bazı anlatımlarda 24 gün) dirileceğim der ve dediği gün ölür. Kızı dediklerinin hepsini yapar. O sırada kapı vurularak insan kılığında bir adam içeriye girer. Bu, Cebrail Aleyhisselâm’dır. Lokman Hekim’i sorar. Kızı, babasının evde olmadığını söyler. Cebrail, Lokman Hekim’in kızını doğru söylemesi için çok sıkıştırır. Kız, babasının öldüğünü ağzından kaçıtır ve Lokman Hekim bir daha ayağa kalkmaz, fanilerin arasına katılır. Eğer kız Cebrail’e babasının öldüğünü söylemeseymiş, Lokman dirilecektmiş” (İvgin, 1995: 82).

2.4.2. Arpa Suyu: Göğüs ağrısına şifa

“Adamın biri nefes darlığına tutulmuş. Lokman Hekim’e koşmuş; ‘Göğsüm tutuluyor, ne yapayım?’ demiş. Lokman da, ‘Arpayı kaynatarak suyunu iç’ demiş. Lokman’ın tavsiyelerini uygulayan hastanın hemen göğsü açılmış” (Bayat, 2000: 45).

2.4.3. Sütleğen Otu: Sıtmaya deva

“Otlar ben filan hastalığa yararım diye söylerlermiş. Lokman böylece sütleğenin sıtmayı kestiğini bulmuş” (Bayat, 2000: 53)

2.4.4. Şalgam: Sağlığı korur

“Lokman şalgam için, ‘Senede bir defa yemeli, o da olmazsa tarhısının yanından geçmeli’ demiş” (Bayat, 2000: 26)

2.4.5. Ayva: Çaresiz dertlerin çaresi

“Otların, hayvanların padişahı olan Lokman, bir gün yakınlarından birinin kızının hasta olduğunu öğrenmiş. Otlardan bütün dertlerin şifasını öğrenmiş, ancak bu kez bir çare bulamamış. Bir zaman sonra kızın iyileştiğini öğrenince nasıl şifa bulduğunu

sorar. Ayvanın suyundan şifa buldu derler. Ayvanın kendisinden gizini sakladığına kızıp: ‘Suyun kurusun’ der. O gün bugündür ayva susuz ve kurudur” (Bayat, 2000: 31)

2.4.6. Limon: Karın kurtlarının şifası

“Bir adam çok ağır hasta imiş. Bütün hekimlere baktığı halde, tedavi olamamış. Sonunda Lokman Hekime gelmiş. Lokman, ameliyatla hastanın karından bir kurt çıkarmış. Hekimlerin daha önce hastaya verdikleri bütün ilaçları kurda yedirmiş ve kurt iyice büyümüş. Daha sonra kurdun üzerine limon sıkmaya başlamış. Limon sıkılan kurt erimiş. ‘Şimdiye kadar çektiğin bütün çileleri boşuna çekmişsin. Hekimlere verdiğin paralar ve aldığın ilaçlar boşuna gitmiş. Devamlı olarak limon yese idin, hemen iyi olurdu’ demiş” (Bayat, 2000: 48)

2.4.7. Karpuz: Patlıcanın zararlarını giderir

“Lokman günün birinde ölümsüzlüğün çaresini bulma sevdasına kapılmış. Dağları aşa aşa, kırları dolaşa dolaşa, diyar diyar gezerek yolu Diyarbakır’a düşmüş. Urum (Urfa) kapısından içeri girmiş, zerzevatçılar meydanına gelmiş. Orada, gözü yığın yığın duran patlıcanlara değince, ‘Hayret’ demiş, ‘Bu patlıcanları yiyen halk, nasıl oluyor da hastalanmıyor?’. Biraz daha yürümüş, dağlar gibi üst üste yığılı karpuzları görünce ‘Hah şimdi anladım. Yemekten sonra bu karpuzlardan bol bol yiyorlar, sebebi bu’ demiş” (Bayat, 2000: 39)

2.4.8. Fındık: Sağlığı korur

“Lokman, her gün bir avuç fındık yiyende dert aramış da bulamamış” (Bayat, 2000: 30)

2.5. Lokman’ın Şifalı Yemekleri

Lokman Hekim anlatılarında, halk arasında özellikle hastalara pişirilen ve şifalı olduğuna inanılan bazı yemeklerin tavsiye edildiği örnekler de bulunmaktadır.

2.5.1. Koyun Kellesi

“Lokman Hekim zamanında, bir suçluyu yer altı hapsine mahkûm ederler. Durumuna dayanamayan mahkûma Lokman Hekim’i götürürler. Lokman Hekim hükümlünün bulunduğu zindana gider. Ölüm halinde bulunan mahkûmun önüne her gün bir tane haşlanmış koyun kellesi asılmasını söyler. Bir ay sonra Lokman Hekim tekrar hükümlünün bulunduğu kuyu önüne gelerek hastanın durumunu gözden geçirir. Kuyuya bu anda bir ip sarkıtılır. Hükümlünün bu ipten tutunarak dışarı çıkması söylenir. İpten tutmaya çalışan mahkûmun gücünün olmadığı görülür. Lokman Hekim, fazla miktarda pamuk getirmelerini söyler. Hemen pamuk getirilir. Hükümlünün sağına ve soluna pamuk doldurulur. Bu işlem devamlı tekrarlanarak mahkûm kuyudan çıkarılır. Pişirilmiş koyun kellesi kırk gün daha hükümlünün önüne asılır. Kırk gün sonra hükümlü ayağa kalkar. Bundan sonra, koyun kellelerinin birçok derde deva olduğu söylenir” (Bayat, 2000: 49)

2.5.2. Kızılçık Çorbası, Pancar Aşı

“Bir gün Lokman Hekim, Dikme’de iri yarı tunç gibi doksanlık bir ihtiyara rastlar. Lokman Hekim ‘Memleketinizde doktor var mı? Siz hep böyle dinç misiniz?’ diye sorar. İhtiyar cevap olarak: ‘Biz yazın yaşa, kışın taşa oturmayız. Yazın dere suyu, kışın pınar suyu içmeyiz. Kızılçık çorbası ile pancar aşı yer, sırt üstü yatarız’ demiş” (Bayat, 2000: 39)

2.5.3. Yoğurt

“Yaz günü tarlada kan-ter içinde çalışan köylüleri gören Lokman Hekim, bunların hastalanıp kendisine başvuracaklarını düşünürken, köylülerin işe ara verip yoğurt yediklerini görünce, ‘Bunların neden hasta olmadıklarını anladım, yoğurt yiyerek hastalıklardan korunuyorlar’ demiş” (Bayat, 2000: 36)

3. Sonuç

Diğer toplumlardan farklı olarak Türkler, tarihte hikmetli sözleri ile ün salmış olan Lokman’a sağlık alanında “hikmetli sözler” söylemişler, onu sağlık konulu hikâyelerin baş kahramanı yapmışlardır. Lokman Hekim anlatılarına baktığımızda, Anadolu halk tababeti unsurlarının bu hikâyelerle yaşatıldığını ve gelecek nesillere aktarıldığını söyleyebiliriz. Halk tababeti, halkın yüzlerce yıllık gözlem ve tecrübesi ile kazanılmış bilgi birikimidir. Sağlığın korunabilmesinin, acıkmadan yememeye, spor yapmaya, idrari tutmamaya, uyku düzenine dikkat etmeye, zihni faydasız ve evham oluşturacak düşüncelerden uzak tutarak ruh sağlığını korumaya ve hijyene dikkat etmeye bağlı olduğu, halk arasındaki hastalık tecrübelerinden öğrenilmiş olmalıydı. Ayrıca hekime ve ilaca ulaşmanın mümkün olmadığı yerlerde halkın hastalanan kişilere verdiği bitkiler ve gıdaların da faydaları tecrübe edilmişti. Halk bu bilgi birikimini, bir usta hekim figürünün ağzından sonraki nesillere aktarmayı ve günümüze kadar ulaştırmayı başar.

Lokman Hekim anlatılarının günümüz araştırmacıları için taşıdığı bir diğer önemli hususiyet, Anadolu halkının ideal hekim tasavvurunun Lokman Hekim karakterinde kimlik buluyor olmasıdır. Lokman hekim hikâyeleri bize, halkın bir hekimden, hastalıkları teşhis etmekte ve tedavi sanatında usta olmasını, yeni bilgiye açık olmasını, bunun için de iyi gözlem yapabilme yeteneğine sahip bulunmasını, ancak yeni bir bilgi edinmek için hastalarını denek olarak kullanmayan, hastasıyla iyi iletişim kuran, adaletli, hastalar arasında ayırım yapmayan biri olmasını beklediğini göstermektedir. Bu bağlamda Anadolu’da yüzlerce yıldır anlatıla gelen Lokman Hekim hikâyeleri günümüz sağlıkçıları için, halkın sağlık tasavvuru ve sağlıkçılardan beklentileri konusunda rehberlik etmektedir. Halkın beklentisini ve sağlık algısını doğru anlayabilen bir sağlık sunucusunun, hizmet sunduğu insanlar ile arasında daha uyumlu bir ilişki kuracağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Abdulkadirođlu, Abdulkerim. (1992). “Meslek Pirleri ve Testerecilerin Piri”. *Milli Folklor* 13, 4-6
- Bayat, A. Haydar. (2000). *Türk Kültüründe Lokman Hekim*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Bayat, Ali Haydar. (2001). “Bibliografyalar Işığında Lokman Hakim mi, Hekim mi?”. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 10: 144-155.
- Çıpan, Mustafa. (2009). “Musiki ve Şiir İklimimizde Derd, Derman, Tabib Olgusu”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 15(39): 609-630.
- Harman, Ö. Faruk. (2003). “Lokman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27. Ankara: TDV Yayınları.
- Hatemi, Hüseyin. (1998). “Lokman Alkmeon mu?”. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 7: 169-170.
- İvgin, Hayrettin. (1995). “Anadolu Halk Kültüründe Lokmanhekim İnanışı”. *Kültür Evreni* 13: 80-87
- Kılıç, Sami. (2012). “Çocuk Sahibi Olmak İçin Dinsel-Sihirsel Bir Uygulama: Irk Atma Ocağı (Takmak Köyü-Elif İskeçe Örneği)”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 63: 297-310.
- Komisyon. (1972). *Lokman Yıllığı*. İstanbul: Lokman Laboratuvarı Sağlık Yayınları.
- “Lokman Hekim ve Şahmeran Söylencesi”. (1982). *Yurt Ansiklopedisi*, C. 5. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Ünver, Süheyl. (1941). “Türk Mitolojisinde Yaşayan Lokman Hekim ve Hipokrat”. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 15: 1973-79.
- Ünver, Süheyl. (1968). *Lokman Hekim*. İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları.